

V povojni dobi se je do umetniške izpovedi dvignil najvišje Oton Župančič, in sicer s pesmimi izredne vrednosti. Zbirka »V zarje Vidove« (1920.) je monumentalen odraz njegove kreativnosti, ki se je prav tu življenjsko uravnovesila. Do take globine, kakor jo v teh pesmih razodeva Župančič, se nikakor ni povzpел ekspresionizem, najsi je sicer rasel še tako samosvoje. Mimo tega je Župančič ustvaril leta 1924. »Veroniko Deseniško«, ki je vzbudila vsestransko pozornost in dolgotrajne polemike. Njeno osrednje izhodišče je vsekako lirsko, toda v gradbi in zagonu dejanja je dramatik marsikje z uspehom premagal lirika. Poseben vzpon Župančičeve tvorne sile kažejo naposled iz zadnjih let njegove globoko meditativne pesmi »Med ostrnicami«, ki so izhajale leta 1934. v »Ljubljanskem Zvonu«.

Ob Župančiču je brez dvoma najpomembnejši pesnik predvojnega rodu Alojz Gradnik. Z zbirkama »Pot bolesti« (1922.) in »De profundis« (1926.) je podal vzorce trpko zamišljene, čustveno močne lirike, polne pesniške prepričljivosti. Niti v formi niti v jeziku ni Gradnik ustvaril novih poti, teža njegove intimne izpovedi je v lirski neposrednosti občutja, ki pa je včasih preveč hoteno, da bi nas zajelo popolnoma. Vendar je zbral v knjigi »Svetle samote« leta 1932. iz svoje dotedanje pesniške žetve umetniško dragocene stvaritve, ki ga razodevajo v celoti. (Se nadaljuje.)

„MOJA AMERIKA“

LOUIS ADAMIČ

»Moja Amerika« je ena najbolj zanimivih knjig, kar jih je bilo napisanih nemara zadnje desetletje, zanimiva seveda predvsem za Ameriko. Toda Amerika je prav pred kratkim pokazala, da je Evropi blizu in da more odločilno vplivati nanjo, zato je tudi za Evropejce zanimivo, kako se razvija, kaj misli Amerika. Za nas je seveda knjiga še posebno zanimiva, ker jo je napisal Amerikanec slovenskega rodu. Knjiga daje portrete Adamičevih znancev in prijateljev, ki se mu zde kakorkoli značilni ali važni za Ameriko, med njimi znamenitih umetnikov, socialnih in kulturnih delavcev, politikov itd. V nekaj poglavjih obravnava svojo vrnitev v domovino. Obširno obravnava problem ameriških vseljencev in njih otrok. Prav tako obširno govori o veliki krizi v Ameriki in o delavcih in delavskih organizacijah ter konča s stališčem, ki ga bo po njegovem mnenju zavzela Amerika v svetovni politiki. O knjigi bomo še poročali. (O p. p r e v.)

ČE JE ČLOVEK IZ DVEH SVETOV...

Ko je izšla knjiga »The Native's Return«, mi je knjižni kritik newyorške »Herald-Tribune«, Lewis Gannett, večkrat rekel, da ne more verjeti, da bi bil kak kraj tako lep, kakor sem opisal svojo rodno Kranjsko; in poleti 1935 sta on in njegova prav tako skeptična žena Ruth odpotovala, da me »kontrolirata«. Ko sta se vrnila v New York, se je obrnila njuna kritika v nasprotno smer: premalo sem bil povedal o pokrajinski lepoti Kranjske in ljubeznivosti ljudi, Slovencev, ki v njej prebivajo!... Naj si bo to kakor koli, mislim, da je bilo to, kar sem povedal o svoji stari domovini, resnica; toda ne vsa resnica v vseh ozirih in vseh podrobnostih. Podal sem svoje vtise o Kranjski le za čas prvih štirih tednov po svojem povratku, od srede maja do srede junija, v času, ko se vsaka dežela pokaže z najlepše strani, ne le pokrajinsko, temveč tudi psihološko in duhovno: človeško. Nisem povedal, kaj se je dogajalo pozneje z mano oziroma v zvezi z mano.

Med drugim sem omenil, da sem se v majhnem mestu Ljubljani, kranjskem glavnem mestu, seznanil z nekaterimi slovenskimi pisatelji, omenil sestanke, ki so jih priredili za Stello in zame, in da so prišli k mojim staršem na deželo ter se udeležili proslave »vrnitve izgubljenega sina«, kakor so nekateri ljudje v vasi imenovali moj povratek. Vsi ti pisatelji — pesniki, romani-pisci, uredniki, kritiki, dramatik, esejisti, kak ducat njih — so se mi zdeli tako sijajni ljudje; njihova prijaznost do mene se je videla tako pristna, njihovo zanimanje za Ameriko je bilo tako živo in globoko, in Stella in jaz sva jih vzljubila in uživala njihovo družbo. Imel sem od vsega začetka nekak negotov pojem, da so ti moji novi prijatelji po večini liberalci, naprednjaki, ljudje, ki več ali manj čutijo in mislijo kakor jaz. Bilo je naravno, da sem se z njimi najprej seznanil. Toda tedaj še nisem razumel, da sem se s tem, da sem se najprej seznanil z njimi, šel na njihove sestanke, jih povabil v svoj rojstni kraj, avtomatično skoraj izključil od stika s pisatelji z znamko »katoliki«, s pristaši katoliške stranke, ki je pod vodstvom politikov — duhovnov katoliške cerkve, med katerimi so bili tudi gospodarsko radikalni, napredni možje, ali vendar konservativci v verskih, moralnih in kulturnih zadevah. Slovenska literatura je prav tako kakor vse faze slovenske kulture v tesni zvezi in pod vplivom slovenske in sploh jugoslovanske politike; pisatelji so skoraj prav tako zagrizeno strankarski kakor politiki. Posledica tega je od časa do časa sicer kak izbruh vitalnosti v njihovem pisanju, toda prav tako tudi nastajanje vase zaprtih krožkov — navadno okrog kakega časnika ali revije — potem cepljenje starih krožkov v nove skupine in klike in zopet začetek novih časnikov in revij ter seveda neskončna malenkost.

Nekoliko sem to okusil, ko sem slišal — mislim, da od enega svojih bratov — da mi katoliki zamerijo, da sem se zvezal z liberalci in naprednjaki. Očitno so mislili, da bi se bil moral zvezati z njimi, kajti, ali ni »Dom in svet«, njihova vodilna revija, bil prvi list na Kranjskem, ki je ocenil mojo knjigo »Dinamit« takoj po tem, ko je izšla v Ameriki? Nisem vedel, kaj naj bi rekel na to. V Združenih državah nisem čutil, in tudi nihče ni pričakoval od mene nikake hvaležnosti do človeka, ki je napisal oceno kake moje knjige, niti do časnika ali časopisa, ki je tako oceno objavil; in če je newyorški »Sun« objavil ugodno oceno mojega dela, me zato še niso smatrali za Republikanca. Torej me je stvar zabavala, a tudi nekoliko vznemirila — ne toliko z mojega osebnega stališča kakor zato, ker mi je dala bežen pogled na potezo slovenskega življenja, ki je bila sicer najbrže neizogibna v majhni, ozki Kranjski, a mi ni bila všeč.

Eden mojih novih prijateljev je bil Fran Albrecht, urednik starega, tradicionalno liberalnega in naprednega književnega mesečnika »Ljubljanski Zvon«. Malo pred mojim prihodom na Kranjsko je bil objavil prevod neke moje črtice; sedaj me je prosil, naj bi mu pomagal izdati »ameriško številko« njegovega lista. Priskrbel sem mu povesti, pesmi in članke ameriških pisateljev, ki so jih potem prevedli, in napisal nekak splošen članek o Združenih državah posebej za to številko, ki je izšla pozno v poletju in zbudila precej zanimanja po vsej deželi, pa tudi po Hrvaški in delih Srbije — a zbudila tudi v katoliškem taboru reakcijo, nekoliko podobno zavisti, ki me je zbodla, ko sem slišal o njej.

Nekaj časa prej je neki drugi moj liberalni književni prijatelj uvidel, kako neumno in nesmiselno bi bilo, da bi bil jaz še dalje zamešan v literarno politiko dežele in je brez moje vednosti predlagal uredniku neke katoliške revije, s katerim je bil osebno znan, naj natisne prevod neke moje črtice. Ker pa sem bil tako tesno in očitno zvezan z liberalnim Zvonom, je bil ta predlog odbit, kajti, drugače kakor v Ameriki, kjer more človek istočasno

prispevati v »Cosmopolitan« in »New Masses«, kakor je storil Ernest Hemingway, ali v »The Nation« in »The Saturday Evening Post« kakor Sinclair Lewis — si mogel na Kranjskem redoma pisati le za časopis svoje stranke ali katerije, ako si jo imel.

V Ameriki so zavrnitve stvarne, neosebne, po navadi povzročene po nepolitičnih, v glavnem uredniških ali kupčijskih vidikih, redko na podlagi avtorjeve politične pripadnosti; nekaj let je bilo moje delo od časa do časa zavrnjeno od ducatov newyorških urednikov ali njihovih pomočnikov; zato me ta zavrnitev v Ljubljani ni hudo zadela, ko sem slišal o nji. Po Ljubljani pa je povzročila nemalo govorenja, kajti tam je imela vse vrste političnih pomenov. Čisto določno me je napravila ne-katolika, če že ne proti-katolika. Sledili so ji majhni napadi name v katoliškem tisku, ki pa so kmalu prenehali: kajti katoliki so očitno prišli do prepričanja, da je najbolje, ako me puste v miru. Vedeli so, da se bom kmalu vrnil v Ameriko: in srečno pot!*

Vendar so bili vse to le rahli opomini na to, kar je sledilo. Tisti izmed mojih novih literarnih prijateljev, h kateremu me je najbolj vleklo, je bil Oton Župančič, mož sredi 50ih let, najboljši živeči slovenski pesnik in po svojem bistvu velik mož in notranje lep človek, splošno priljubljen pri ljudstvu zaradi svojih pesmi, čeprav so ga katoliški kritiki, akademisti, pedanti in politiki časih napadali zaradi njegove težnje, da ostane svoboden duh, odgovoren nikomur in ničemur razen načeloma resnice in lepote, kakor sta se mu prikazali kot možu, pesniku, ustvarjajočemu umetniku in Slovencu, ki živi v 20. stol. in ljubi svojo domovino. Župančič je avtor številnih knjig verzov v čudovito fini, po večini neprevedljivi slovenščini, in prevajalec več Shakespearovih iger, ki se mi deloma zde boljše v njegovi slovenščini kakor v izvorniku. Krasno sva se razumela. Bil je poln živega zanimanja za moje življenjske razmere in probleme kot pisatelja v Ameriki. Ali imam težave pri objavljanju svojega dela, ker nisem rojen v Združenih državah? Povedal sem mu, da ne; nasprotno, vsaj en važen urednik, Henry Mencken, ki ga je nekoliko poznal, me je spodbujal, naj pišem, takrat, ko sem mu začel pošiljati svoje stvari iz Kalifornije. Pozneje, v New Yorku, je drug dobro znan književnik, Burton Rascoe, porabil neskončno časa in truda z nadlegovanjem založnikov, dokler ni eden od njih sprejel moje prve knjige... Ali morem živeti z ženo od tega, kar zaslužim s pisanjem? Ali porabim ves svoj čas za pisanje? In tako dalje.

Malo prej je v New Yorku izšel »Smeh v džungli« in nekega dne sem prejel sveženj izrezkov poročil, ki so bila objavljena v časnikih in časopisih v New Yorku in Los Angelesu, Bostonu in Chicagu, Detroitu in New Orleansu, Seattleu in Miamiu, v Kokomu v državi Indiani in Keokuku v Iowi, v Venturi v Californiji in Gloucestru v Massachusettsu; v Washingtonu, D. C. in Daytonu, v Ohio; v Phoenixu v Arizoni in Scrantonu v Pennsylvaniji; v Walla Walli v Washingtonu in Rutlandu v Vermontu; v Cherokeeju v Oklahomi in Montgomeryju v Alabami: pokazal sem jih Župančiču, ko me je vprašal, kako je bila moja knjiga sprejeta. Pregledal jih je; potem je rekel s čudnim izrazom na finem, pesniškem obrazu nekako tole:

»Živite in delujete, ali začenjate delovati, v velikem, velikem svetu, ki je čisto različen od našega majhnega sveta tu v Sloveniji. Te kritike — iz mest, ki so tisoče milj oddaljena drugo od drugega —. Toda veste, ko sem bil deček, bi bila moj oče in moja mati skoraj tudi šla v Ameriko in jaz z njima. Prav golo naključje je bilo, da nismo šli...

* Pisatelj pozablja na učinek članka v »Književnosti«. (Op. ur.)

Iz Bele Krajine sem, iz kraja, ki ni daleč od vašega lastnega doma; in iz Bele Krajine so se ljudje začeli izseljevati že 1850... Redka je bila hiša v Beli Krajini, kjer je bil družinski oče doma. Mož je šel prvi; potem je pogosto sledila žena z otroki. Jaz sem bil nekaj posebnega, ker nisem imel nobenega bližnjega moškega sorodnika v Ameriki, toda moja mati je imela pet sester »onkraj morja«, raztresene med Pittsburgom in Chicagom in srce jo je vleklo tja. Silila je v očeta, naj proda posestvo, toda potem je prišla vmes neka slučajna okolnost — to je druga povest — in nismo šli v Ameriko; ostali smo na Kranjskem. Toda če bi šli, kaj bi se bilo zgodilo z menoj? Ali bi se bil po-američanil? Ali bi bil postal Amerikanec, kakor vi — ameriški pisatelj, pesnik, pisoc v jeziku Keatsa, Shelleya in Whitmana?... »

Čudni, žalostni izraz njegovega obraza, ko je govoril z menoj, se je skristaliziral v bolestno zmes zamišljenosti, sreče in žalosti. Gledal me je prijazno, premišljujoče. V prejšnjih šestnajstih letih v Ameriki sem se družil skoraj izključno z Amerikanci-domačini in nisem bil spregovoril šestnajst besed v svojem rodnem jeziku; posledica je bila, da je bila sedaj moja slovenščina »zarjavela«, zlomljena in nerodna. Oton Župančič me je previdno vpraševal, kako sem izgubil tekoče znanje svojega materinega jezika. Odgovoril sem mu, da ne vem; izgubil sem ga, ne da bi premišljeval o tem. »Toda povejte mi,« je vprašal obotavljaje se, išoč moje resnično bistvo in poti, da bi prodrl do mene, »ali se smatrate za Amerikanca ali za Slovenca? Z drugimi besedami, ali mislite, da ste iz onega velikega sveta onkraj Atlantika, ki si ga moremo tukaj komaj predstavljati, ali ste naš, v tem našem majhnem svetu?«

»Vidite,« sem odgovoril, glasno misleč, »ameriški državljani sem in kot tak seveda vsaj pravno, tehnično, Amerikanec. Toda mislim in upam, da nisem Amerikanec le pravno in tehnično, temveč dejansko. Ko opazujem druge Amerikance v Združenih državah, ki so bili rojeni tam, včasih mislim, da sem bolj Amerikanec kot večina njih. Prav gotovo mene Amerika bolj zanima kakor dober del rojenih Amerikancev, ki jih poznam, ki so slučajno tam, ker so pač bili tam rojeni. In res ljubim Ameriko z vsemi njenimi napakami; njena bodočnost me očaruje in zanima. Res, mislim, da jo ljubim. Ko pišem, uporabljam ameriški jezik, ki je tudi del mojih miselnih pripomočkov. Nekoč so me slišali, da sem govoril v spanju: govoril sem angleško. Mislim, da sem prav zares Amerikanec. In čutim, da spadam tja. Toda seveda sem bil rojen Slovenec, tukaj v Sloveniji, na Kranjskem; tega ni mogoče zatajiti; in če smem soditi po svojih občutkih, odkar sem se vrnil domov, sem tudi Slovenec. Moja mati je slovenska žena: njen sin sem... Nikoli prej nisem premišljeval o tem, kajti v Ameriki sem imel preveč opravka z neposrednimi problemi, preveč sem imel dela z odkrivanjem Amerike, s premišljevanjem o njej, s potovanji iz kraja v kraj, s služenjem kruha, s poskusi, da postanem pisatelj; sedaj, ko me vprašujete, bi rekel, da sem Amerikanec slovenskega rodu; toda če vam je bolj prav, me lahko tudi smatrate za Slovenca, ki je šel v Ameriko, ko mu še ni bilo polnih 15 let, in se poameričanil. Meni je vseeno; osebno, v kolikor se zavedam, meni to ni problem. Ni boja v meni med mojo prvotno slovensko krvjo in ozadjem, in dejstvom, da sem Amerikanec.«

Po izrazu njegovega obraza sem vedel, da Župančič razume, kar sem rekel, in čutil sem, da misli tudi na samega sebe. Ako bi bil kot deček odšel v Ameriko, ali bi bil ostal Slovenec, čeprav bi bil »izgubil« gladko znanje slovenskega jezika? Ali bi bil postal pisatelj, pesnik v Ameriki in bi pisal v enem glavnih jezikov sveta, razumljiv nemara 2 do 3 sto milijonom ljudi, namesto v jeziku enega najmanjših kulturnih narodov (1,300.000) na svetu? Zdel se mi je eden najbolj čudovitih ljudi, ki sem jih kdaj srečal, toda globoko v njem sem čutil veliko grenkobo, ki jo je skušal skrivati — grenkobo izred-

nega moža, ki je sin majčkenega naroda in skuša delovati v ozkih mejah tega naroda.

Stella in jaz sva odšla v Dalmacijo, kjer sem izvedel, da piše Oton Župančič ob priliki mojega povratka esej za Ljubljanski zvon in da ljubljanska inteligenca z velikim pričakovanjem in zanimanjem govori o njem — ne toliko zavoljo tega, ker bi se tikal mene, kakor zato, ker ga je imel napisati veliki pesnik, ki, zaposlen kot intendant Narodnega gledališča provincialnega glavnega mesta, že leta ni bil napisal niti vrste, ne v prozi ne v pesmi. Sam sem bil seveda radoveden in sem revijo napeto pričakoval.

Ko je prišla, je bil Župančičev esej vodilnem mestu pod naslovom »Adamič in slovenstvo« — v nepopolnem prevodu pomeni zadnja beseda vse, kar se tiče ali kar spada k temu, da si Slovenec. Celotni pomen besede je bogatejši, raznolikejši, bolj kompliciran in mnogovrsten kakor recimo pomen odgovarjajoče besede »amerikanstvo«. Mnogim Slovencem je slovenstvo neločljivo povezano z vsakim koščkom slovenske tradicije in zgodovine, kulturne in druge; z vsako besedo slovenskega jezika in vsemi njegovimi problemi; in z vsako pedjo slovenske zemlje. Pomeni živa, močna čustva, ki bi jih bilo Amerikancem, katerih nacionalizem ni tako kompliciran in intenziven, težko razumeti in ceniti, tudi če bi ga znal popolnoma razložiti.

Esej je bil pisan v krasni prozi, pesniško in vobče, zelo prijazen in dober do mene, predober; in prežet s tragično otožnostjo velikega pesnika, ki piše za majhen narod. Ne bom pripovedoval vsega, kar je v njem, kajti za to bi moral razložiti stotine stvari, ki jih člani velikega naroda ne morejo brez nadaljnjega razumeti in za to bi bilo treba posebne knjige. Toda — če hočem tvegati, da stvar preveč poenostavim — ena glavnih misli in dokazovanj v članku je bila, da je, čeprav sem šel kot deček v Ameriko, bil poamerikanjen in izgubil tekoče znanje materinega jezika in začel pisati angleško ali ameriansko — da je kljub vsemu temu vendar slovenstvo važen, ako ne glavni činitelj v mojem življenju in delovanju. V bistvu, je trdil pesnik, sem sin Slovenije, »resnične notranje Slovenije«; in duh »notranjega slovenstva« živi v meni. Prejel sem ga od svoje kmečke matere, prav iz zraka podeželske Slovenije, in Amerika ga ni ubila, niti pokvarila. Amerika mi ni vzela ničesar, ničesar dobrega, življenjskega in važnega, a mi veliko dala, ker je Amerika velika, nova, sveža, polna življenja in ima mnogo dati. V Ameriki sem imel prostora; mogel sem se razviti, rasti, mogel najti za bistveno slovenstvo v sebi širši, polnejši izraz, kakor bi ga najbrže kdaj mogel najti, ako bi bil ostal doma... Poudarjal je, da sem kljub temu, da sem bil — žal — ločen od svojega materinega jezika in celo kljub temu, da sam preveč nagibam k poudarjanju svojega amerikanstva, vendar še vedno Slovenec; in da so v mojem delu vrline, ki izhajajo iz vrlin, bistvenih zdravim množicam slovenskega ljudstva.

Nič nisem imel proti tej misli; nasprotno, zdelo se mi je prijetno upati, da je nemara v njej nekaj resnice. Malo prej je bil »Harper's Magazine« natisnil moj članek »Spet doma iz Amerike« z opisom moje vrnitve v domovino, ki je pozneje postal prvo poglavje knjige »The Native's Return«, in nekega dne sem prejel sveženj »pisem občudovalcev«, med njimi tudi pismo nekega meni neznanega slovenskega vseljenca iz Clevelanda, ki je rekel, da se pri čitanju članka ni zavedal, da je pisan v angleščini. »Ko sem ga končal, sem se s presenečenjem spomnil, da to, kar sem čital, ni bilo slovensko.« — Torej, sem si mislil, ima Župančič najbrže prav: slovenstvo je močno v meni, čeprav sem prav tedaj v svojih mislih zaključil zadevo s stoprocentno ameriško frazo: »O. K. by me!« (Meni prav!)

V pozni jeseni sva s Stello mnogo potovala po Dalmaciji, Črni gori, Bosni in Hercegovini. Cele tedne nisem videl slovenskih listov in pustil, da so se moja pisma nabirala na dubrovniški pošti. Ko sem jih končno dvignil, je bilo med njimi mnogo izrezkov iz ljubljanskih časnikov, ki so mi jih poslali moji bratje in moji novi prijatelji, vsi o Župančičevem članku, po večini napadajoči Župančiča. Toda to je bil le začetek. Razvila se je vneta debata. Kaj je slovenstvo? Je možno slovenstvo, ki je ločeno od slovenskega jezika? Sem jaz, ki ne obvladam več dobro svoje materinščine, v resnici tak dober predstavnik slovenstva? Ta vprašanja niso bila le to, kar so se zdela na površini, temveč so bila z ducati vozlov povezana s tedanjim političnim in socialno-ekonomskim položajem v Sloveniji, s slovensko opozicijo proti režimu in sumom Slovencev, da misli vladajoča skupina v Jugoslaviji, sestoječa po večini iz Srbov, posrbiti vso državo. Za temi vprašanji so bili tudi napeti, razdrapani živci občutljive, bolj ali manj nevrotične inteligence, ločene od množic in resničnosti. (Inteligenca je bolj ali manj nevrotična po vsem svetu, a nemara še posebno v majhnem narodu.)

V Sloveniji dobro znani pa tudi neznani pisatelji so pošiljali Zvonovemu uredniku Albrechtu članke v odgovor na Župančičevega. Albrecht je bil strasten pristaš svobodnega tiska, in ne da bi se popolnoma strinjal z Župančičevimi nazori, jih je bil pripravljen objaviti; izdajatelj pa ni hotel odpreti lista grozeči dolgi polemiki, nemara zato ne, ker se je strinjal z Župančičem ali pa ker se je bal, da bi debata, polna nacionalističnega, politično-kulturnega dinamita, spravila list v neprilike. Premagan, je urednik Albrecht odstopil; nihče ni bil pripravljen, da bi zavzel njegovo mesto; in list, ki je bil do tedaj navidezno najboljše fundiran časopis v deželi, je začasno prenehal izhajati in izšel ponovno šele po mojem povratku v Združene države.*

Medtem so nekdanji urednik in nekateri njegovi sotrudniki izdali brošuro, skoraj knjigo, v kateri so obrazložili svoj delež pri dogodku v vseh podrobnostih, kar bi bilo za člane velikega naroda zabavno ali smešno; kot neposredna posledica tega boja za slovenstvo je začel izhajati nov mesečnik; mnogi drugi mesečniki pa so objavljali dolge članke, po večini hudo napadajoč Župančiča, in nekateri tudi meni niso prizanesli, čeprav sem popolnoma nedolžen zašel v to zmešnjavo. Kritiki Župančičevega pojmovanja slovenstva so trdili ali vsaj namigavali, da vrline, ki jih je odkril v mojem delu in v meni osebno, v resnici niso tako izredne, če pa so mi jih priznavali, so trdili, da nimajo posebnih ali jasnih vezi s slovenstvom. Vsekakor nimajo nič opraviti z aktualnimi problemi slovenstva, ki so — itd. itd., stran za stranjo.

To je trajalo mesece, dokler sem bil v Jugoslaviji in po mojem odhodu. Katoliški mesečnik »Dom in svet« se je veselil suspenzije »Zvona« in natisnil neskončen esej nekega svojega vodilnega sotrudnika z opazkami o zadevi in vsemi njenimi odcepki. Vsega je bil »Zvon« sam kriv! Zakaj pa so se me »Zvon« in ostale tako imenovane liberalne ali napredne publikacije lotile s takim neobzrdanim navdušenjem in naredile iz mene senzacijo, nekakega svojega konjička? Delali so me velikega moža, dokler niso sami verjeli, da sem važna oseba in pisatelj. Prav jim je! S filistejsko krepostnostjo je »Dom in svet« čestital sebi in katoliški koteriji na modrosti in dobremu nosu, ki so ju pokazali, ko se niso udeležili mojega poveličevanja.

Vse to je bilo zabavno za moje ameriške ali poamerikanjene oči in pamet; Slovenec v meni pa je bil nemalo užaloščen; in oba, Amerikanec in Slovenec v meni sta obžalovala mojega sijajnega prijatelja Župančiča, ki je

* Pisatelj se ne spominja več točnih dejstev. (Op. ur.)

zašel v neprilike zaradi mene ali vsaj v zvezi z menoj. Vsa stvar je bila tako malenkostna, tako provincialna in na nek način tako neizbežna; tako zanimiva, da, fascinirajoča; tako tesno povezana z večjimi zadevami, zadevami, ki so narobe v Evropi na sploh. Čez nekaj mesecev bi se moral vrniti v Ameriko in sem se lahko smejal in smehljaj nad »Dom in svetom« in vso zadevo, toda ubogi Župančič — velik mož, velik pesnik in umetnik — je moral ostati tukaj in vzeti nase posledice svojih besed. Njemu to nemara ni bilo smešno; njemu nemara ni bilo zabavno; in ni mogel oditi; Slovenija je bila njegovo življenje. Gnani od motivov, ki so bili v zvezi z aktualnimi politično-socialnimi gibanji in vprašanji njihove dežele in z vso globoko nevrozo evropske civilizacije, njegovi malenkostni kritiki niso razumeli, da če se je zmotil ali deloma zmotil (in ne vem, ali se je, kar se tiče slovenstva ne glede name), se je zmotil zato, ali v glavnem zato, ker je bil velik umetnik in pesnik, zajet v intelektualno-provincialno, malonarodno past in je ob meni za trenutek zaživel ter se prestavil v veliki svet, z ugibanjem o svoji lastni usodi, ako bi se bil kot deček izselil v Ameriko — ne da bi pri tem kaj jemal svoji majhni, samotni, ljubljeni Sloveniji; nasprotno, da ji je vračal mene — »izgubljenega sina« — in mi pripisoval vrline, katere sem, če sem jih sploh imel, imel le v zametku.

Skrbelo me je: ali je Župančiču žal, da je objavil članek? — ni mi pisal, in ker nisem poznal njegovih čustev, nisem vedel, kako bi mu pisal jaz. Toda ko sva se pozimi spet srečala — nepričakovano v divjem snežnem meteu pred kraljevo palačo v Beogradu, kjer je imel opravka kot intendant Narodnega gledališča — mi je srčno stisnil roko, potem ko mi je za trenutek napeto pogledal v obraz, da bi videl, kaj čutim; potem me je potegnil v kavarno. Rekel je, da ga je skrbelo, kaj čutim glede tega, in se je obotavljal pisati, ker se je bal, da sem nemara užaljen zaradi stvari, ki so jih pod vtisom njegovega članka — ki ga sicer ni obžaloval — rekli drugi pisci o meni. Pošteno sva se nasmejala. Dejal je, da je sam navajen, ali skoraj navajen, te vrste stvari; seveda je žalostno in tudi neprijetno. Nič se ne da narediti glede tega... Debatirala sva o slovenstvu in o njegovem pokojnem dobrem prijatelju, velikem Ivanu Cankarju.

V mojih dvanajstih, trinajstih letih, med 1910 in 13, tik preden sem prišel v Ameriko, ko sem živel kot študent v Ljubljani, je bil Ivan Cankar moj najljubši pisatelj (in v nekem smislu je to še danes). Tedaj je bil na višku kot ustvarjajoč umetnik, resničen genij; romanopisec, pesnik, dramatik, esejist, socialen kritik, polemik in — skupno z Otonom Župančičem — važen činitelj v razvoju slovenskega jezika kot sredstva izražanja najtanjših in najglobljih čustev in najbolj zamotanih misli. S svojim pisanjem je dejansko ustvarjal nov jezik, tekoč, brezmejen v svojih izraznih možnostih in globoko intimen (zaradi tega ga je žal težko primerno prevesti v drug jezik), vendar popolnoma razumljiv vsakomur, kdor je poznal besede ali material, iz katerega jih je ustvarjal. V vsej zgodovini slovenske književnosti (ki ima za narod nekaj več kot milijona ljudi presenetljivo število zanimivih oseb), je bil Cankar edini pisatelj, ki je v vsej svoji literarni karieri živel edinole od svojega peresa — kajpada zelo slabo. Nemara je imel toliko uspeha, kakor je le bilo mogoče, pišoč v jeziku najmanjše narodne enote v Evropi, toda njegovo življenje in delovanje kot sina takega majhnega naroda mu je bilo trajen, boleč problem, ki je vplival na vse njegovo delo in ga pognalo do pijače in, kmalu po vojni, v prezgodnjo smrt.

Cankar je bil prvi proletarski pisatelj, toda ne v abotnem, nepremišljenem smislu, v katerem so se tako imenovali nekateri psevdoradikalni pisci v Zdru-

ženih državah v letih krize 1933/37. Bil je sin naroda, ki je bil (in je še) v svoji celoti proletarski narod, čeprav obsega tudi majhno meščanstvo in je pretežno kmečki, živeč na deželi in v majhnih vaseh. Za Cankarjevega časa (in stoletja prej) je bila Slovenija v celoti, kot dežela, eksploatirana in zatirana po Dunaju in skoraj vse, kar je pisal, čeprav prvotno in nagonsko umetnija, je bilo protest proti tej eksploataciji in zatiranju. Ker je pa Slovenija majhna, silno lepa kot dežela in ker je njeno ljudstvo v celoti bistveno globoko kulturno, ljubeče lepoto in izogibajoče se nasilju in surovosti, nagibajoče h kulturi in umetnosti in kot tako v glavnem očitno brezsilno proti agresivnim, neciviliziranim silam sveta okoli sebe — zaradi vsega tega je bilo prežeto mnogo Cankarjevega pisanja s fatalizmom, ki pogosto meji na popolno brezupnost.

Pripovedujem vse to deloma kot neke vrste postskript k prvim poglavjem v »The Native's Return«, katera so bila nemara predvsem odgovorna za uspeh, ki ga je imela knjiga v Združenih državah, in deloma zato, ker me osebno zanima; glavno pa zato, ker ima, kakor bom skušal pokazati, širši pomen za Evropo in za Ameriko.

Ko sva sedela z Župančičem v oni beograjski kavarni in mi je na mojo pobudo govoril o Ivanu Cankarju, sem vedel, da posredno govori o samem sebi. Njegova povest je bila v mnogih podrobnostih različna od Cankarjeve in vendar v bistvu ista. Tudi on je sedaj — po 20 letih intenzivnega notranjega trpljenja in malenkostnih preprirov s svojo okolico — našel svojo pozitivno silo v svoji ljubezni do Slovenije, v nekem liričnem nacionalizmu, v svojem upanju, da bo nekoč, na nek način, njegova domovina doživela lepšo bodočnost; toda očitno tudi on v bistvu ni bil popolnoma srečen, niti kot človek, niti kot pesnik. Čutil sem, da ljubezen do Slovenije in povzdigovanje njenih liričnih lepote ni dovolj zanj. Res, »notranje slovenstvo« je sestavljeno iz lepih prvin, katerih nekatere najdemo v dobrih lastnostih tudi drugih narodov; vendar ga je preveč zaviralo in obdajalo. Čutil sem, da je, nemara ne da bi se tega sam jasno zavedal, njegova notranja postava prvotno zahtevala — če ne zahteva še sedaj — veliko večji razmah, ali vsaj večjo možnost razmaha, kakor ga je imel v Sloveniji. Toda kaj je mogel?

Njegova bistvena veličina mu je pomagala, da se je dvignil nad bridke malenkostne trenutne prepirčke občutljive, nevrotične, donkihotske, nezanesljive inteligence — se dvignil nadnje vsaj javno ali kadar je govoril z menoj, kajti sumil je, da utegnem pisati o njem; toda globoko v njem ga je njihova malenkostnost in ožina grizla...

Nisem mogel, da ne bi preiščeval — takrat in poslej — o raznih slovenskih pisateljih, ki so napadli Župančiča in o drugih intelektualcih, ki so jim bili več ali manj podobni, katerih nekateri so bili telesno napol sestradani, mnogi duševno povprečni in izmaličeni — saj ni čuda. Nekateri so se nemara zdeli povprečni le po svojem pisateljskem delovanju; prvotno so bili mogoče le malo pod Župančičem ali Cankarjem. Toda dovolj je bilo, da se niso mogli dvigniti nad nevrotično intelektualno zmedo, dovolj, da jih je zmaličilo. V širšem, svobodnem svetu bi bili nemara če že ne duhovni velikani, vsaj veliki in uspešni ljudje.

— — — — —

Preden sem se vrnil v Ameriko, sem se posebno potrudil, da sem si dobro ogledal katoliške intelektualce v Sloveniji in nekatere med njimi je bilo mogoče v njihov prid primerjati z ne-katoliki. Bili so močnejši, solidnejši, njihovo delo je bilo povprečno, a zdravo in bolj popularno med zdravim, preprostim kmečkim prebivalstvom, kakor delo liberalcev; kajti to so

bili katoliki, nekateri strastni katoliki, in katolicizem, ki je kakor komunizem mednarodna ideja, jim je dajal prostora. Na nek način je zanje razbijal zemljepisne, politične in duhovne meje Slovenije.

V zvezi z vsem tem sem moral premišljevati tudi o sebi. S trinajstimi leti, dve leti preden sem šel v Ameriko, sem bil napisal nekaj, kar je bilo objavljeno v nekem mladinskem listu v Ljubljani; ako bi bil ostal v Sloveniji, bi bil najbrže postal slovenski pisatelj. Toda kakšne vrste? Moje notranje lastnosti najbrže nikakor niso dosegale Cankarjeve ali Župančičeve notranje veličine; torej bi bil nemara postal neke vrste zmaličen, zagrenjen intelektualca ali povprečni katoliški pisatelj ali marksistični ali levičarski »propagandist«... lepo je, biti rojen v lepi Sloveniji, moje matere sin, rojak Cankarja in Župančiča; toda — bil sem vendar globoko vesel, da sem odšel v Ameriko in postal ameriški pisatelj in se mogel vrniti tja. Amerika je velika in svobodna, sorazmerno nenacionalistična, mlada, splošna topilnica, še ne utrjena ali okorenena v svojih običajih, neoblikovana, kaotična, deželna, ki priznava šele postaja to ali drugo, z neomejenimi možnostmi v svoji bodočnosti, neposredni in daljni.

Seveda se da tudi mnogo dobrega reči o tem, da si pisatelj v majhni deželi. Župančič n. pr. more slišati svoje pesmi v vsakdanjem govoru slovenskega ljudstva. Isto velja za Cankarja, kakor je v Ameriki Sinclair Lewis imel velik uspeh deloma, ker je dal nov pomen besedi »Main Street« in ker je iznašel »Babbita« — dve frazi, ki sta našli svojo pot v jezik dežele še za njegovega življenja. Kmalu potem, ko sem se bil vrnil domov, sem na sprehodu po podeželski poti na Gorenjskem slišal skupino otrok, ki so pozno popoldne na poti iz šole glasno deklamirali eno Župančičevih pesmi. To se v Ameriki ne bi moglo zgoditi nobeni pesmi, recimo Roberta Frosta, Robinsona Jeffersa, Edne St. Vincent Millay ali celo Whitmana. Prav tako nemogoče bi bilo v Ameriki, kar sem videl nekega dne pred ljubljansko univerzo, kjer je neki študent čital skozi megafon pred veliko množico nekaj stotin tovarišev odstavek iz Cankarja, prvotno napisan kot protest proti krivičnosti avstrijske vlade, a sedaj citiran kot protest proti takratnemu režimu... Toda v Ameriki, pišoč v ameriškem jeziku, imam prostor, duhovno in telesno dovolj prostora in možno občinstvo mnogih milijonov ljudi, imam možnost, da se razvijem...

Leto dni po mojem pogovoru z Župančičem v Beogradu je izšla knjiga »The Native's Return« v New Yorku; »Book-of-the-Month Club« (Klub mesečne knjige) je razdelil prvi mesec okrog 50.000 izvodov in skoraj dve leti je bila knjiga kar se imenuje »best-seller«. In od takrat mi je vedno spet prihajalo na misel: ne bi bil mogel napisati te knjige, če bi ne bil šel v Ameriko in postal ameriški pisatelj... Nobena knjiga, ki bi jo bil napisal jaz ali kdorkoli drugi v Sloveniji, ne bi mogla doseči te cirkulacije... Če bi bil ostal v Sloveniji in postal slovenski pisatelj, nikakor ne bi bil mogel napisati knjige, ki bi bila učinkovala kot udarec.

Kmalu po objavi so se mi začele dogajati vse vrste čudne stvari v zvezi z »Native's Return«. Mesece sem dobival 20—50 pisem na dan, po večini tkzv. »pisem občudovalcev«, pa tudi ne malo kritičnih in žaljivih. Z veseljem sem čital prva, a druga so me bolj zanimala. Bila so skoraj izključno od mojih jugoslovanskih rojakov v Združenih državah. Srbi so bili razburjeni in ogorčeni, ker sem v zadnjem delu knjige kritiziral diktaturo in napovedal, kar se je kasneje zgodilo. Pošiljali so mi izrezke iz srbskih časopisov, izhajajočih v Združenih državah, ki so me imenovali izdajalca, lažnjivca, agenta istočasno Stalina in Mussolinija. V 1934. in 1935. letu sem dobil iz srbskih virov kakšen tucat grozilnih pisem, ki so se mi zdela po večini histeričen bluf;

toda iz previdnosti sem preživel večji del teh dveh let v 24. nadstropju nekega newyorškega hotela, kjer nihče ni mogel mimogrede streljati name skozi okno in kjer me nihče ni mogel doseči, ne da bi me prej poklical po telefonu. Nekaj je bilo newyorških Srbov, ki so ostajali ponoči pokoncu in me telefonsko poklicali ob dveh ali treh, da bi imeli zadovoljstvo, da so zmotili moje spanje in da so mi dali kak vzdevek, ki ga ne kaže natisniti. Taki klici so bili pogosti tudi podnevi. Končno sem bil prisiljen, da se posebno dogovorim s telefonistkami, tako da je bilo konec teh nadlegovanj.

Vsaj dva slovenska časnika, posebno eden, ki izhaja v Clevelandu in kakih 200 pisem slovenskih vseljencev v raznih večjih ameriških mestih so me napadali zaradi prvega dela moje knjige, v katerem popisujem Slovenijo in pripovedujem o svoji družini, poroki svojega bratranca in smrti svojega strica. Po njihovem mnenju so naredila ta poglavja dobremu imenu Slovenije in slovenskih vseljencev v Ameriki neskončno škodo, ker da predstavljam deželo, kakor da prebiva v njej praznoverno, napol pogansko ljudstvo. Duhovnik neke slovenske cerkve v Clevelandu toliko da ni klical božje jeze name. Ko sem prišel v Cleveland, ki je največja slovenska kolonija v Združenih državah, me je neka dama v mojem hotelu poklicala k telefonu, da mi je povedala, da naj me bo sram, tako pisati o stari domovini...

Sčasoma sem tudi razumel, da so tisti, ki me napadajo, po večini samozvani intelektualci in »voditelji«¹ jugoslovanskih vseljeniških kolonij v večjih mestih, malenkostni, ozki, zlobni, ki nikoli ne izpuščajo prilike, da zaženejo krik — surove kopije intelektualcev v stari domovini, brez kulturne prefinjenosti izvirnikov v Sloveniji, a obdarjeni z mnogimi najhujšimi lastnostmi ameriških grabežev, štreberjev in političnih spletkarjev. Večina mojih rojakov v Združenih državah, ki so slišali o meni in moji knjigi, niso imeli ničesar proti meni. Bili so to preprosti delavci, živeči v majhnih rudarskih in tovarniških mestih. Nekaj jih je knjigo čitalo, drugi so slišali o njej. Njihovi v Ameriki rojeni otroci so prihajali domov s srečnimi obrazi in povedali, da je učitelj pripovedoval o neki knjigi o stari domovini njihovih staršev, ki da mora biti po pisateljevem opisu lep in zanimiv kraj. Kar se staršev tiče, ni učitelj še nikoli rekel njihovim otrokom nič lepšega in jaz sem bil temu vzrok; torej so se v mnogih kolonijah od New Yorka do Montane sestajali v bratskih klubih in sprejemali nerodno sestavljene a globoko občutene resolucije, v katerih so se mi zahvaljevali, da sem Amerikancem opisal njihovo staro domovino tako, kakor sem jo, in me vabili, naj obiščem njihovo kolonijo in jim govorim.

Ganjen in radoveden sem šel na turnejo, ki me je peljala na zapad do Minnesote in na kateri sem obiskal 40 ali 50 mest, govoril v društvenih dvoranih in se imenitno imel, čeprav sem bil na koncu potovanja več kot na pol mrtev. Ljudje so me skoraj ubili z gostoljubnostjo in hvaležnostjo. Bili so nesrečni, da očitno ne morem biti v eni noči gost v več kot eni hiši, da ne morem jesti več kot polducatkrat na dan in popiti več vina in domačega piva, kakor sem ga. Včasih so mi rekli dobesedno: »Desetletja Amerikanci niso vedeli, kdo smo. Nekateri so nas imenovali Hunkije. Drugi so mislili, da smo Avstrijci. Toda sedaj ste jim povedali, kdo smo in od kod prihajamo. Sedaj vedo, kakšna je naša stara domovina. Sedaj ve vsa Amerika.«

Slovenski in hrvaški železornadarji okrog Eveletha v Minnesoti so organizirali veliko zborovanje in sprejem zame. Povabili so svoje finske in švedske sovseljence, katerih nekateri so čitali mojo knjigo ali slišali o njej. Bilo je pozno v aprilu, toda nekaj pred zborovanjem je divjal strašen snežen metež po železnih gorah; vendar se je zbralo okrog tisoč ljudi — po večini, kakor so mi povedali, z okolice kakih 20 milj okoli Eveletha — v skednju podobni

dvorani, ki je ni bilo mogoče kuriti. Ko so jo najeli, niso pričakovali snežnega meteža. Govoril sem jim in se tresel ves čas svojega govora; potem sem jim vsem stresel roke. Prav za prav so oni stresali mojo roko, ki je le srednje velika, s svojimi ogromnimi rudarskimi šapami, jo stiskali, jo držali ko v kleščah med tem ko so mi izražali svoje odobravanje in stresali mojo laket kakor pumpo vodnjaka. Prihodnje jutro sem se zbudil v tuji hiši z zateklo in ranjeno roko in napol omrtvičeno laktjo, ki sem jo moral nositi nekaj dni v zanjki.

Ta turneja bo vedno ostala ena najlepših točk mojega življenja v Ameriki. Za nič na svetu bi je ne dal. Bila je doživetje, enako mojemu potovanju v Jugoslavijo.

Kaj vse to pomeni? — Vsekakor sem Amerikanec iz Slovenije ali Slovenec, ki je prišel v Ameriko in postal Amerikanec. S tem, da sem prišel v Združene države in postal ameriški pisatelj, sem preskočil meje in omejitve, globoko, prefinjeno malenkostnost Starega sveta. Iz dveh svetov sem, ki sta se srečala v onem snežnem metežu v železnih gorah v Minnesoti, v Clevelandu in drugod — ne popolno, a vendar se srečala — Amerika in Slovenija.

(Prevedla Olga Grahorjeva.)

(Op.: Prevod v mejah možnosti ustreza izvirniku.)

LIKOVNA UMETNOST

K. DOBIDA

Predaleč bi vodilo, če bi hoteli vsaj na kratko poročati o vseh mnogoštevilnih umetnostnih razstavah, ki so si letošnje poletje sledile v Ljubljani z nenavadno naglico druga drugi. Če naj bo prirejanje razstav znak živahnega umetniškega delovanja, potem se naši umetniki letos vsaj ne bi imeli povoda pritoževati. Vrata Jakopičevega paviljona se domala sploh niso zaprla. — V naslednjem naj omenim vsaj poglobitve razstavljalce in med njimi zlasti tiste, ki so pokazali kaj novega ali opazen napredek.

Meseca julija, takoj po II. umetnostni razstavi Kluba neodvisnih (Kregar, Sedej, Smerdu) sta razstavila v paviljonu slikar *Dalmatiko Inkiostri* in kipar *Peter Loboda*. Prvi je razstavljal ravno pred tremi leti, ko se je prvič predstavil javnosti z zbirko cvetličnih tihožitij in monotipij. Tudi letos je njegov motivni krog ostal isti: pokrajine, rože in nekaj portretnih poskusov. Videti je, da izhaja iz Jakopičeve šole in da učiteljev vpliv še ni prav nič popustil, temveč se je kvečjemu še stopnjeval. Inkiostri zna z barvo doseči prav ugodne dekorativne učinke, v gradnji, v prostorninski poglobitvi in risbi je pa precej šibek. Zaradi močnega mešanja barv učinkujejo mnoga njegova olja nemirno, kakor zamegleno. Boljše so oljne monotipije, kjer je tudi več prilike za impresionistični način barvnega oblikovanja.

Peter Loboda je doslej le izjemoma razstavljal, tako da je ta zbirka predstavljala prvo njegovo kolektivno razstavo. V njegovem delu, kjer je bilo več plastik v kamnu in lesu, je vidna predvsem osnovna težnja po lepoti, v novejših delih pa se stopnjuje hotenje, dati kar največ močnega, izrazito človečanskega izraza svojim stvaritvam. Zdi se mi, da so zanj najznačilnejše in njegovemu bistvu najbližje kompozicije, ki jih označuje neka čustvena svežost in iskrenost. To so razni kipi Madon, matere z detetom in zlasti mala plastika. Prav dobri so njegovi portreti, močno problematična pa dela iz zadnje dobe, kjer izkuša s plastičnimi sredstvi podajati izrazito literarna,